

НОВЫЕ ИЗДАНИЯ: РЕЦЕНЗИИ, ОТЗЫВЫ

УДК 908(292.471)

DOI: 10.22378/kio.2022.1.215-231

Профессор А.А. Непомнящийнинъ «Восточный факультет» китабынынъ базы кысымлары хусусында фикирлер

Исмаил Керим

(Татарстан Джумхуриети Илимлер Академиясы,

Ш. Марджани адына тарих Институты;

Къырым муэндислик ве педагогика университети)

Анълатма. Профессор А.А. Непомнящийнинъ «Восточный факультет. Незвестные страницы истории кримведения» монографисына такъриз. Ишбу монография 2021 сенеси Саратов шеэриндеки «Амирит» нешриятында дюнья юзюни корьди (иллюстрациялары иле бераберликте 416 саифеден ибареттир). Такъриз эсасен монографияда ер алгъан белли кырымтатар эдиплери проф. Б. Чобанзаде (1893–1937) ве О.Акъчокъракълынен (1879–1938) багълыдыр. Такъризде кечкен эсас фикир шундан ибарет ки, эввельде мезкюр шахсларнен алякъалы бир чокъ макъале, хрестоматия ве монографиялар чыкъса да, бугунь проф. А.А. Непомнящий Русие Федерациясынынъ Москвадаки архивинде була бильген бир чокъ материаллары ич де белли дегиль эдилер. Шунунъ ичюн монографиянынъ кырымтатар мевзуатындаки келеджек чалышмаларгъа файдалы ве гъает эмиетли оладжакъ айрыджа къайд этиле.

Анаhtar сёзлер. Къырым университетининъ шаркъ факультети. 1920-нджи сенелерининъ башында Къырымда тюркология боюнджа алий тасиль. О. Акъчокъракълы ве Б. Чобанзаде акъкъында белли олмагъан малюматлар.

2021 сенеси октябрьнинъ 11-де Къырым Федераль университетининъ «Свечка»сында Къырымда белли ве урьметли кырымшынас алим профессор Андрей Анатольевич Непомнящийнинъ янъычыкъ нешир этильген

«Восточный факультет. Неизвестные страницы истории крымоведения» [1] серлевалы китабынынъ презентациясы олып кечти.

Биз де шу презентацияда чыккышта булунып, ишбу китап акъкъында кыыскадан базы фикирлеримизни изаат эткен эдик. Мадам ки, мезкюр китапта 1920-нджи сенелерининъ башында Къырым университетининъ шаркъ болюгинде (факультетинде) Къырымда шаркъшынаслыкъ ве тюркшынаслыкънынъ шекиллениши ве илерилемеси косътерилип шу болюкте ве сонъра факультетте чалышкъан бир сыра мешхур алимлер А.А. Байков (ректор), А.Н. Деревницкий (факультет деканы, кечирген фени: мусульман медениетининъ тарихи), А.Н. Самойлович, М.О. Гредингер (ичтимаий фенлер факультетининъ деканы, кечирген фени: хакъ-хукъукъ Энциклопедиясы), В.В. Бартольд, И.Ю. Крачковский (кечирген фенлери: кечмиш ве земаневий араб тили, араб эдебияты), П.Н. Ардашев (кечирген фени: умумий тарих), С.А. Бугославский (кечирген фенлери: къадимий рус эдебияты, окъутма методикасы), П.И.Новицкий (педагогика факультетининъ деканы, кечирген фенлери: тарихий материализм, XIX ве XX асырларнынъ тарихи), В.И. Филоненко (кечирген фенлери: фарс тили ве эдебияты, фарс тарихи), А.А. Раевский (кечирген фени: статистика ильми), А. И. Маркевич (кечирген фени: Къырым тарихи), И.А. Левковский (кечирген фенлери: РСФСРнинъ сиясий икътисадияты, профсоюз аркетининъ тарихи), А.М. Лукьяненко (кечирген фенлери: тильшынаслыкъкъа кириш, къыяслама тильшынаслыгыннынъ эсаслары), И.А. Линниченко (кечирген фени: рус тарихи), Е.В. Петухов (кечирген фени: рус эдебиятыннынъ тарихи), М.Х. Поляков (кечирген фени: советлер адлиеси), М.Е. Бененсон (кечирген фени: статистика) киби шахслар арасында къырымтатар эдилери О. Акъчокъракълы (кечирген фени: арабча-тюркче каллиграфия), И. Леманов (кечирген фенлери: араб тили, шерият хукъукъы), Б. Чобанзаде (кечирген фенлери: тюрк-татар тили, тюрк-татар халкъларынынъ тарихи, тюрк-татар тиллерининъ къыяслама грамматикасы, Шаркъ тарихи) ве А. Одабаш (кечирген фени: татар тилининъ Къырым лехджеси) хусусында да сёз юрютилир экен, китапнынъ тамам шу кыысмы акъкъында биз де базы фикирлеримиз ве малюматларымызны изаат этмеге бельсендик.

Проф. А.А. Непомнящийнинъ хаберине коре, 1922 сенеси январь 1-де шаркъ болюгинде джедвель боюнджа 62 студент окъугъан ве 1922 сенеси февраль 10-да олып кечкен ве март 3-те сонъучлангъан М. В. Фрунзе адына Къырым девлет университетининъ ильмий шурасында Маариф наркоматынынъ дестегиле университетте айры оларакъ шаркъ факультетини ачмакъ къарары къабул этильген ве бойле къарар алынмасы мытлакъ бутюн

Къырым боюнджа о заманда кечирильген «татаризация» сиясети эсас олгъандыр.

А.С. Айвазов, Б.В. Чобанзаде ве О.А. Акъчокъракълы Къырым АССР-нинъ миллетлер боюнджа наркоматына о заманда язгъан бир мектубинде факультетнинъ макъсадыны бойле анылатмакъта эдилер: «Къырым администрациясы ичюн азырлыкълы кадрлар ве къырымтатар мектеплери ве бутюн Къырым мектеплери ичюн къырымтатар тили оджаларыны азырламакъ (Къырым АССР-де бутюн мектеплилер, миллетине бакъмадан, къырымтатар тилини огренмекте эдилер! – И.К.). Эм де Шаркъ факультети, онынъ бу шеклинде биле, Къырымнынъ татар эхалиси ичюн юксек тасиль алма ихтияджларыны энъ эйи бир шекильде теминлейджектир».

Факультетте окъума муддети 4 йыл. Факультетнинъ биринджи мезунлары 1924 сенеси чыкъарылды. Факультетнинъ окъув эснасы сабыкъ «Таврическая духовная семинария» биналар комплексинде кечириле эди. Бу биналар комплекси бугунде Акъмесджитте ЦУМнынъ артында, узакъ олмагъан ерде, кильсе сырасында булунмакъта.

Факультетте дерс бермек ичюн базада Москвадан юксек статуслы илим адамлары да чагърыла эди. Месея, 1924 сенеси майыс айында Москвадан белли арабшынас Игнатий Юлианович Крачковский (1883–1951) келип шаркъ факультетинде эпси олып 26 саат арабча тиль ве эдебиет дерслерини кечирген эди. Меракълы ери шунда ки, онынъ дерслеринде студентлерден гъайры, бир чокъ татар оджалары ве шулар арасында проф. Б. Чобанзаде де булунгъанлар [с. 356]. Тамам шу ерде гъает меракълы бир эпизодны къошмалы. Лекциялар арасында проф. Чобанзаде ве проф. И.Ю. Крачковский бири-бирине якъынлаша ве достлашалар. Атта хайырлашув куню (15 июнь 1924 сенеси) И. Леманов ве В. И. Филоненко иле берабер бир къач дефа «чиберек софрасында» булуналар. Ве И.Ю. Крачковскийнинъ хаберине коре, 1924 сенеси майыс 27 куню Б.В. Чобанзаде онынъ иле корюшмек ичюн Багъчасарайдаки Хансарай музейине кельдиги заман, къоллары бош дегиль эди. Махусус музей ичюн бир «багъыш» да кетирген. Бу «багъыш» онынъ Акъмесджит базарында сатын алгъан Бурхан ад-Дин ибн Мазанынъ арабча эльязмасы экен... Авропа коллекцияларында бу эльязма олмагъаны акъкъында сонъундан И.Ю. Крачковский немседже язгъан айрыджа бир макъалесинде къайд эткен [с. 357].

Б.В. Чобанзаде акъкъында ильмий очеркте бойле бир левха да бар: 1924 сенесининъ сонъларында университет ректоры Салазкин адлы киши Ленинградгъа кочкени себебинден, Къырым университетинде янъы ректор сайлама тедбири кечириле. Ве бу тедбирде университетнинъ профессурасы Б.В. Чобанзадени университет ректоры оларакъ сайлай. Бу сайлама

тедбирининь шааты олган В.И. Филоненко досту И.Ю. Крачковскийге шу арада язган мектюбинде дей ки, Б.В. Чобанзаде кенди ректор оларак сайланмакъ истемеди. Ама университетнинь агъыр шараити ве Б. Чобанзаде шу арада Къырым укюметининь азасы сыфатында оны Къырым укюмет тарафындан къуртармакъ керек олмасы ве мумкюнаты себебинден разы олды [с. 359]. Яни В.И. Филоненконинь И. Ю. Крачковскийге язган мектюби сакъланмасыды, Б.В. Чобанзаденин ректор оларак сайланмасы шай да белли олмайджакъ эди. Сонъундан даа да ачыкълана ки, Б.В. Чобанзаденин кандидатурасы Москвадаки тасиль Наркоматы тарафындан тасдыкъланмагъан... Ама не исе, Б.В. Чобанзаденин статуслы бир алим оларакъ джиддий авторитети олмасыды, табий, ич бир тюрлю ректор оларакъ сайланмаз эди. Яни Б.В. Чобанзаденин ильмий биографиясында бу эпизод пек муимдир.

Айрыджа къайд этмели ки, Чобанзаденин ильмий биографиясында сонъ заманларгъа къадар къарышыкъ малюматлар чокъ эди. Эм аслында сонъ сенелергеджек Б. Чобанзаденин балалыкъ ве генчлик деври де бусбутюн къаранлыкъта булунмакътайды. Табий, ишбу «къаранлыкълар» чешит уйдурмалар ве эфсанелер догъура бильдилер. Месея, даа якъында Б. Чобанзаденин биографиясында о, мектепке «кечъ» барды деген лафлардан, ахыры «мектепке он учъ яшында барды» дее малюмат чыкъа. Яни Б. Чобанзаде о къадар гениаль бир балачыкъ эди ки, он учъ яшында мектепке барып, бир къач йылда бутюн мектеп программасыны менимсенгендир!!! Шашыладжакъ шей. Бу малюматны эм исбат этмек, эм де инкяр этмек вира къыйынлаша эди. Ве, ахыры, Юдже Танърымыз ве Султанымызнын ихсаны ве керемиле Санкт-Петербургнуин Ржевка дагъларында булунган Русие Миллий кутюпханесининь «запасниклеринде» аман-аман юз сене девамында буюк бир сербазлыкъле къыдырылган «Ветан хадими» джеридесининь еди юз номеринден дёрт номери тапылып, 1906 сенесине аит бир номеринде 13 яшлы Чобанзаденин макълеси корюне. Тамам шу макъле, юкъарыдаки аныълган эфсанени дарма-дагъын эте. Мезкюр парчадан ачыкъ корюне ки, Б. Чобанзаде Къарасувдаки мектепке (гимназиягъа) 8 яшында олдугъында кире ве эр нормаль талебе киби окъуй ве кенди истидатыны шекилендире, осьтюре биле. Яни бойле сарих (конкрет) малюмат мейдангъа чыкъкъан сонъ, юкъарыдаки уйдурма шейнинь озеге аман тютюнге алына. Акъикъатны ачкъан шу кучюк парчанынь оригиналыны мисаль оларакъ кетиремиз: Шакирдан Чобанзаде Бекир Сыдкъи эфендининь нуткъу: «Эй, велий-и-нимет (нимет сахиби) эфендилерим! Эгер мугъайр-и-эдеп ве тербие (эдепсизлик ве тербиесизлик) демююп, лютфен къулунъыза мусааде буюрсанъыз, хузурынъызда аджизане бир

квач сёз сёйлемек истиюрым. Джумленъзин малюмидир ки, шу севгили Ветанымызын энъ факъир бир эвлядынынъ огълуйым. Бичаре педерим (бабам) окъуйып язмакъ бильмедиги халда, видждана беллемиш (бель эткен) ве тамамиле кендисине бир къанаат хасыл олмалыдыр ки, дёрт-беш сенеден бери бенденъизи, джумадан маада, (джума кунълеринден гъайры) бир кунъ яз ве къыш эвде быракъмыюп мектебе кондерир иди. Не чаре ки, педеримин чалышуп-чапаландыгъы нисбетте мемлекетимизде булуна мектеплерде тахсиль коръмек мумкюн оламыюр иди. Бугунъ шукюрлер олсун, Дженаб-ы-Хакъа ки, мюджерредсиз (тек олмагъан) эфендилеримизин мемлекетимизде бирер рушдие мектеби ачаракъ, шу кучюк яшымызда бизлери ильм ве ирфан денилен тарикъ-и-неджате (къуртулыш ёлуна) севкъ иттинъиз (кондердинъиз).

Эбет, шу мектеп дедигимиз дар-уль-фунуннынъ ачылмасына себеп олдугъынъыз киби, окъуйып-язмакъ шерефини де кенди эвлят ве джигер-парелеринъизден (севимли балаларынъыздан) айырмаюп факъыр ве зенгин авам (саде) ве хаваси (асылзаделерни) бирден бойле бир нимете наиль иттинъиз. Бунъа да къанаат итмеерек, эвляды-фукъаранынъ китап ве эльбисе (кийим) акъчаларыны да кисе-и-хамийетинъизден (миллий онъур, ветан-первер олгъанынъыздан) инает буюрдынъыз!

Эй, хама (къоруйыджы) эфендилер! Яшым ве башым вакъаа (акъыкътатен) пек кучюк исе де, бу къадар ачыкъта коръдигим бир лютфу анъламаяджакъ дереджеде дегилим. Зира (чюнки) бойле бир эйилиги коръ-мемек ве анъламамакъ булутсыз хавада кунеш коръмемек кибидир. Бинаэн алейх (бундан долайы), джумле факъыр аркъадашларымле берабер бу лютфунъыза къаршы гедже ве кунъдюз хайыр дуа идеджегиз» [2].

Бундан сонъра, Б. Чобанзаденинъ рушдиени къачынды йылы битиргени меселеси мейдангъа чыкъа. Ве кене де чешитли ракъамлар дандюрюк ойнуна тюшюле. Ве кене де ахыры-сонъу Б. Чобанзаденинъ озь къолунен язылгъан хаберге огъраймыз ве меселе там ачыкълана. Ишбу материалны И. Гаспринский адына миллий кутюпханенинъ хадими Медине Алимова тапа. Б. Чобанзаде рушдиени битирген сонъ, аркъадашларынен берабер «Терджиман» газетасына мектюп кондерип бастыралар. Иште, шу мектюпте де чокъ шейлер ачыкълана: «Мухтерем педеримиз! (Бабамыз!) Йигирми беш сенелик тергъибат (истеклендирмелер) ве тешвикъатынъзын бахш иттиги семерден олмакъ узъре хамд олсун бугунъ Къарасув мектеб-и-рушдиесинден балякемал (буюк етकिनлик акъкъында) шахадетнаме ихзарына (азырлыкъ шаадетнамесине) муваффакъ олдукъ. Мектебимизин тевазю мукъяфаты (имтиханлары) майыс 28-де пенджшенбе (джума акъшамы) куню саат бирде башлаяракъ, бир джем гъафир (инсан къалабалыгъы,

чокълугъы) хузурында такъдим хузур алийлери къылынан тертип узъре иджра идильмиш олмакъле зат мухтар (кенди башымызле) маниаларны [аркъада къалдырып] маариф-и-ислямие хусусында [бильгилеримизге къыймет кесильгенде] бир педер-и-мюшфикъ (баба шефкъаты киби) биле-рек вакъи халы арз идериз. Мумкюн исе, дигерлерине де нумюне-и-имсаль оларакъ мунасиб бир суретте газете-и-мутеберинъызде дердж буюрылма-сыны зирдеки (ашагъыдаки) вази-имза иден (имза къойгъан) эвлятла-рынъыз сиз педеримизден истирхам (мерхамет) эйлериз. Къарасувбазар мектеб-и-мюнтефи сыныф (мезун олгъан) шакирдлеринден эвлятларынъыз Абдульрахим Наби, Абдулькерим Сабит, Бекир Сыдкъи» [3].

Профессор А.А. Непомнящийнинъ монографиясында Б. Чобанзаде иле багълы булунгъан сийрек материалларыннан даа бири – бу 1925 сенесине аит «Красный Крым» газетасында тапылгъан Б. Чобанзаденинъ Акъмесджитте олып кечкен хайырлашув акъшамы иле багълы малюмат-тыр. Бу ерде дениле ки, Акъмесджитте Салгирная сокъагъында ерлешкен «Койлюлер эви» ерли студентлер ве профессорнынъ зенаатдашларынен рыкъма толу эди. Мусафирлер арасында бир чокъ партия азалары да бу-лунмакъта эди. Тедбирде Б. Чобанзаденинъ оджалыгъы, алимлиги ве Къы-рымда алий тасильнинъ шекиллениши ве осьмесиндеки ролуне юксек къыймет кесильген эди [с. 361].

Чокъ сенелер эввель айны тедбир акъкъында биз де «Енъи дюнъя» га-зетасында бойле меракълы хабер растлагъан эдик. Хаберде айнен бойле денильмекте: Февралин 22-нджи базар куню саат 13.00 «Койлю эви» за-лында Азербайджан Джумхуриети тарафындан Баку дарульфунуна чагъы-рылгъан профессор Чобанзаде аркъадашын Къырымдан китеджеги муна-себетиле савлукълашув меджлиси оладжагъындан, Чобанзаде аркъадашын Къырымда япкъан хызметлериле ашна олгъан бутюн аркъадашлар шу меджлиске кельмелери бильдирле» [4].

О заманда шаркъ факультетинде лекция кечирмек ичюн Москвадан Иг-натий Юлианович Крачковскийни давет эткенлери киби, айны шекильде Шаркъ факультетинде дерс бермек ичюн мешхур шаркъшынас ве тюрколог Владимир Александрович Гордлевский (1876–1956) де давет этильген эди.

Проф. А.А. Непомнящийнинъ чалышмасында бугунде ич билинмеген меракълы фактлардан даа шусы да бардыр. Мегер 1934–1937 сенелери ара-сында (ангълашыла ки бундан да эввель башлагъандыр) Ленинградта къы-рымтатарджа мухаррир ве терджиманлар курслары чалыша экен. Ве тамам шу курсларнынъ рехберлигинде белли тюркшынас Николай Константино-вич Дмитриев (1898–1954) булунгъан, о Н.К. Дмитриев ки, хангиси 1934 сенеси Акъмесджитте кечирильген III Къырымтатар тили ве имля конфе-

ренциясында булунып «Грамматика принципери меселелери» боюнджа марузаларнен чыкъышта булунган [5] ве сонъра Къырым боюнджа къырымтатар тили экспедициясынынъ рехбери сыфатында чалышкъандыр. Монографиядаки хаберге коре, мезкюр «Къырымтатарджа мухаррир ве терджиман курслары» сонъунда Ленинграддан Москвагъа кечирильген.

Чокъ вакъыт эввелъ, яни 1980-нджи сенелери, Осман Акъчокъракълынынъ аяты ве фаалиетини огрениркен, онынъ бир чокъ эсерлерини, ильмий чалышма ве терджимелерини топламагъа тутунган эдик. Москва ве С.-Петербургдаки меркезий кутюпханелерининъ къырымтатарджа китап ве джериде (газета) топламларыны буюк дикъкъятле огренип, о заманда микрофильм шеклинде копияларыны чыкъартып, яваш-яваш О. Акъчокъракълынынъ эллиге якъын чалышмасыны топлап, онынъ аяты ве фаалиети иле багълы бир де кениш библиография тизген эдик. Ве андан-мындан атта бир сыра фотосуретлерини де топлап, чокъ озель олган гурухтаки бир фотосындан онынъ баягъы яш девринде чыкъарылган фотосыны да айырып «Эсерлер топламы» китабынынъ форзацтан сонъ сыра булган йылтыравукъ саифесине кирсеткен эдик.

Табий, О. Акъчокъракълынынъ «Эсерлер топламы» азыр шеклине кельгенде, о заманда, яни 2006 сенеси, Къырымнынъ энъ буюк ве кучлю нешриятчи олган «Таврия» нешриятчи бердик. О заманда «Таврия» нешриятчи эркъанында «Къырымтатар эдебияты болуги» де чалышмакъта эди.

Тамам бу ерчикте къошмалы ки, о вакъытта Къырымнынъ девлет нешриятларында китап джылтында къырымтатар ремизи (симвоы) олган таракълы тамганы къуланмакъ адет олмаганындан, бу меселеде бир къач ай девамында чешит «таргышмаларгъа» огърагъан эдик. Атта Киевдеки «Державний комитет телебачення»нинъ мудирине мектюп де язган эдик. Ве ахыры-сонъу мавы фон узерине алтын тюсте тамганы китап джылтына ерлештиргеге разылыкъ берильди. Аслында инатлыгъымыз тутаракъ, дигер такъдирде, китапны неширден аладжакъ олган эдик. Китапнынъ эльязмасыны нешрияттан алган олсакъ, «Таврия» нешриятчи «Ичтимай тарифтан эмиетли эдебият» фондундан алган параны кери къайтармакъ меджбуриетинде къаладжакъ эди. Шойле этип таракъ тамгъа китапнынъ джылтында акс олунгандыр [6]. Даа да къошмалы ки, тамам шу китап 2007 сенеси биринджилер сырасында Б. Чобанзаде Фондунынъ (Реиси Ресуль Велиляев) премиясына такъдим этильген эди...

Эм де О. Акъчокъракълынынъ «Эсерлер топламы»нда таракъ тамгъа иле багълы айрыджа макъалеси де булунмакъта. Китап неширге бериле-джекте, акълымызгъа бойле серлевха кельген эди: «Акъчокъракълы О. Эсерлерининъ толу топламы». О вакъыттаки заннымызда, санки ич бир

эсери къалмай топланды киби тюшонген эдик. Кене, шукюрлер олсун, эр ихтималгъа къаршы «Эсерлер топламы» дие серлевха къойып, келеджекте булунаджакъ билингеген эсерлерине ер къалдыргъан эдик. Эм, акъыкъатен, чокъкъа бармай онынъ «Заглавные буквы» [7], «Чингене халкъы яхут ромпашал» [8], «Терджиман»нынъ мусафири [9], «Къырымтатарларнынъ аскерлиги» [10], «Ики муфтий» [11], «35 йыл оджалыкъ курсюсинде» [12] киби парчалары мейдангъа чыкъты. Табий, булар «Эсерлер топламы»на кирмеген эдилер.

Булар булунгъан сонъ, «ана, энди бутюнидир» дие тюшонгенимиз вакъытта, Осман Акъчокъракълынынъ кене русча оларакъ бир чокъ парчалары мейдангъа чыкъып, оларны «О. Акъчокъракълынынъ аяты ве фаалиети» русча кириш сёзюмизнен айры китап шеклинде чыкъармакъ сырасы булунды [13]. Ве, ниhaет, бу сене чокъ чалышкъыр генч профессорымыз А.А. Непомнящий апансыздан Москва архивлеринден 1920-нджи сенелерининъ башында фаалиетте олгъан Къырым университетининъ шаркъ факультети иле багълы материалларны тедкъикъ этеркен, арада сонъ дередже къыйметли олгъан Осман Акъчокъракълынынъ 1922 сенеси октябрь 5-те Багъчасарайда кенди элинен язгъан терджиме-и-халы ве чалышмаларыннынъ джедвелини булду. Бу весикъада О. Акъчокъракълынынъ биографиясы иле багълы эввелъ ич билингеген бир чокъ гъает меракълы малюматлар бар. Атта 40 йыл эввелъ О. Акъчокъракълынынъ догъгъан ери сойдадындан чыкъарыларакъ, Акъчокъракъ кою дие косътерильмекте эди [14]. Сонъра тарафымыздан булунгъан эски газет малюматында Багъчасарайда догъгъаны ве 15 йыл девамында, яни 15 яшынаджа Багъчасарайда яшагъаны белли ола [15]. Акъчокъракъ коюнде бабасы догъгъанындан (тамам Гаспринскийде олдугъы киби) Акъчокъракълы фамилиясыны алгъандыр. Ама буны даа бир дефа башкъа малюматнен тасдыкъламакъ керек эди. Иште, профессор А.А. Непомнящийнинъ тапкъан весикъасында бу факт даа бир дефа тасдыкъланмакътаки, бунсуз язарнынъ джиддий бир терджиме-и-халыны тасаввур этмек олмаз.

О. Акъчокъракълынынъ озъ акъкъында язгъан аризасында даа бойле меракълы ве бизим ичюн янгы малюматлар ве чалышмалары булунмакъта:

1. С.-Петербург кутюпханесининъ эльязма болюгинде булунгъан тюрк фирманларынынъ факсимилелерини чыкъарма ишлери. Проф. В.Д. Смирновнынъ рехберлигинде (1896 сенеси).

2. Типография шрифтлери ичюн идеаль бир араб харфлери кассасынынъ кешфи (1897 сенеси).

3. «Гилль» адлы американ фирмасы ичюн араб харфлерини язы макинеси ичюн уйгъунлаштырма (СПб, 1897 сенеси).

4. Халиф Османнынъ куфи Къуранынынъ репродукциясыны япма ишлери. Санкт-Петербург университетининъ Шаркъ факультети лекторы И. Бораганскийнинъ рехберлигинде (1899 сенеси).

5. Тюрк каллиграфиясы боюнджа мешгъулиетлер. 10 дефтер. Санкт-Петербург университети шаркъ факультетининъ нешри (1897 сенеси).

6. М. Шахтактинскийнинъ янғы шаркъ элифбе фонетикасынынъ ишлеме меселелери. Тифлис, 1903.

7. Хасан Али оджанынъ «сулюс» боюнджа дерслигинде каллиграфия ишлери. Оренбург, 1912.

8. З. Рамеевнинъ дёрткошели янғы араб шрифтининъ коррективровка ишлери. С.-Петербург 1904–1905 сенелери. Оренбургда нешир олунды.

9. Петроград джамисининъ ич ве тыш дуварларында арапча язы ишлери (чини) ве о ердеки бакъыр авизелердеки (люстралардаки) язылар. (1913 сенеси).

Юкъарыда косътерильген чалышмалардан гъайры, бизге белли олмагъан бойле неширлери ве басылмагъан чалышмалары акъкъында малюмат берильмекте:

10. Багъчаларымызда зарарлы ашерат. Багъчасарай. – 1913. (И. Щеголевнинъ эсеринден терджиме).

11. «Интернационал»нынъ къырымтатарджагъа терджимеси. Багъчасарай татар бюросынынъ нешри, 1921.

Басылмагъан чалышмалар:

12. 1908 сенеси Истанбул, Афина, Къаире ве Уралгъа сейяхатларым ве медений абиделер ве ерли этнография иле танышма ишлеримнинъ куньделиги. (Багъчасарайда ачыкъ лекция, 1918 с.).

13. Къырымтатар эдебияты акъкъында русча очерк. Профессор А.Н. Самойловичнинъ мухаррирлигинде. Петроградда нешир этильмеге азырлангъан «Отечество» топламы ичюн, 1915 с.

14. «Къырым Герай» (Тарихий пьеса).

15. «Адиль Герай» (Тарихий пьеса). Ишбу пьесаларнынъ эр экиси де 1918 сенеси Акъмесджитте «Дворянский театр»де ойналгъандыр.

(Къошамыз: Джафер Сейдамет «Хатыралар»да берген хаберине коре, «Къырым Герай» пьесасы 1917 сенеси 26 ноябрьде кечирильген Инджи Къурултай куню акъшам беледие (муниципалитет) салонинда делегатлар ичюн ойналгъан эди).

16. «Чора-Батыр» (Тарихий пьеса).

(Къошамыз: бу пьеса 1920-джи сенелери Къырымтатар Девлет театри тарафындан дефаларджа сахнагъа къоюлгъан эди).

Москвадаки Русие Федерациясы архивинде проф. А.А. Непомнящий тапкъан малюматлар арасында Къырым университети шаркъ факультетининъ 4 сенелик окъув программасы да булунмакъта. Ишбу программаны факультет оджаларындан А. А. Раевский ве В. И. Филоненко тизгенлер:

I-нджи курста кечирильген фенлер: Тильшынаслыкъкъа кириш. Араб тили. Фарс тили. Къырымтатар лехджеси ве практика. РСФСРнинъ сиясий къурульшы. Хукъукъ Энциклопедиясы ве практика. Тарихий материализм ве практика. Шаркъ тарихи. Шаркъ каллиграфиясы.

II-нджи курста кечирильген фенлер. Къыяслама тильшынаслыкънынъ умумий эсаслары. Араб тили ве практика. Фарс тили ве практика. Къырымтатар лехджеси ве практика. Тюркий тиллернинъ къыяслама грамматикасы. Шаркъ тарихи. Ичтимаий шекиллернинъ инкишафы. Мусульман медениетининъ тарихи. Сиясий икътисадият. Шаркъ каллиграфиясы. Биология.

III-нджи курста кечирильген фенлер. Араб тили ве практика. Фарс тили ве практика. Пролетар инкъилябы XIX ве XX асырларнынъ тарихи мунасебетиле. Шаркъ тарихи. Мусульман медениетининъ тарихи.

Хукъукъшынаслыкъта дава меселелери. Шаркънынъ тарихи ве икътисадий джогграфиясы. Статистика ве практика. Рус эдебияты. Физика.

IV-нджи курста кечирильген фенлер. Араб тили ве практика. Фарс тили ве практика. Османлы тили ве практика. Къырымтатар эдебияты. Шаркъ тарихи. Шаркъта профсоюз арекети. Къырым тарихи. Химия.

Проф. А.А. Непомнящийнинъ китабындаки илявелерде О. Акъчокъ-ракълынынъ «Араб-тюрк каллиграфиясы» фени боюнджа кечирген лекцияларынынъ программасы да булунмакъта. Шунъа да бир козь ташласакъ, зарары олмаз. Бу программа 1922/23 сенесининъ окъув йылы ичюн тизильгендир.

I-нджи курс.

1. Шаркъта каллиграфиянынъ ролю ве эмиети.
2. Семит (Якъын Шаркъ) элифбелерининъ генеалогиясы.
3. Араб язысынынъ классификациясы.
4. «Несх» ве «Рик,а» языларыны огренмек ичюн техник мешгъулиетлер.

II-нджи курс.

1. Араб-тюрк язысынынъ ильмий-тарихий джиэттен козьден кечирме.
2. Басма-китабий «Несх», тюркий тезъязы «Рик,а» ве фарсий «та,ликъ» языларыны огренмек ичюн техник мешгъулиетлер.
3. «Куфи», «сулюс», «дивани» ве «сиякъат» языларыны огренмек ве окъумакъ ичюн назарий мешгъулиетлер.

4. Басма техникасы, нумизматика, архитектура ве санатта араб язысы.

5. Русие, Тюркие ве Фарсиде араб язысынынъ исляхи (реформа) джиэтинден теджрибенинъ тарихини козьден кечирме.

Корьгенимиз киби, 1920-нджи сенелерининъ энъ башында, яни Къырымда ачлыкъ фелякети къайнагъан вакъытта, О. Акъчокъракълы чокъ йыллыкъ ресимджилик теджрибесинен берабер, кучлю бир назарий бильгилер де топлап, сенелер девамында Къырым университетининъ шаркъ факультети студентлеринен пайлашып, бу джиэттен оларда белли бир огренмелер, алышкъанлыкълар ашлагъандыр.

Проф. А.А. Непомнящийнинъ тапкъан материаллырындан Къырым университетининъ шаркъ факультетинде кечирильген дерслернинъ программаларындан проф. Б. Чобанзаденинъ «Тюрк-татар тиллерининъ къыяслама грамматикасы» фени боюнджа бойле программасы да булунмакъта:

I-нджи курс. Татар тильшынаслыгъы боюнджа

1. Тюрк-татар тильшынаслыгъына кириш.
2. Тюрк-татар лехжелерининъ келип чыккышы.
3. Тюрк-татар эдебиятынынъ джагъатай деври.
4. Практик мешгъулиетлер. Чуваш ве якъут метинлери.

II курс

1. Тюрк-татар тильшынаслыгъы.
2. Тюрк-татар тиллерининъ къыяслама грамматикасы.
3. Къадимий тюрк-татар тиллери арасындаки мунасебетлер.
4. Якъут тилининъ грамматикасы.

Шаркъ тарихи боюнджа.

1. Ислям дини. Ислям дининде тюрк-татар медениети.

Эдебият тарихи боюнджа.

1. Джагъатай ве сельджук девирлери.
2. Практик мешгъулиетлер («Китаб-ы-Деде Коркут»).

Исмаил-Феми Лемановнынъ араб тили фенинден къыска программасы:

I курс.

Араб тилининъ фонетикасы. Арабча метинлерни окъума механизмасы. енгиль текстлерни окъума. Араб тили грамматикасы акъкъында умумий малюмат.

II курс.

Араб эдебиятынынъ классикасындан нумюнелер окъума. Араб тилининъ этимология ве синтаксиси...

Акълума келе... Бир заманлары О. Акъчокъракълынынъ терджиме-ихалыны (биографиясыны) зерре-зерре малюматлардан топлая-топлая ба-

ягы айдын левха яратсакъ да, А.А. Непомнящийнинъ китабында О. Акъчокъракълы хусусында язылгъан ильмий очерк, сонъ дередже мукеммель олдугына шаштыкъ. Эм табий, О. Акъчокъракълы кенди-кендис акъкъында язып къалдыргъан малюмат, корюнгени киби, чокъ инджеден ве темелли шекильде язылып, мундериджесинде бизим ичюн бугуньдеге къаранлыкъ олгъан бир чокъ меселелер айдынлангъандыр.

О. Акъчокъракълынынъ кенди къайд этмеген фактлардан 1914 сенелери Одессада, андаки имамнынъ къызы Зѣхреге эвленмеси ве бу эвленмеден Бурганеддин адлы огълу олмасы ве бу огълан учъ яшында насылдыр къоркъудан кечинмесидир. Бундан гъайры, анъылмагъан чалышмаларындан 1920-нджи сенелери Къырымтатар миллий девлет театринде ойналгъан аман-аман бутюн тарихий пьесаларнынъ декорациялары япылмасында иштирак этмесидир ки, бинълердже сейирджилернинъ алгъышыны къазанып кельди. 1920-нджи сенелери Къырым боюнджа археологик ве этнографик экспедицияларында булуныркен, къырымтатар медениети ве эдебиятына аит юзьлердже адед эшья ве чешит эсерлер, шу джумледе эльязмалар топлай. Энь къыйметли язы ядикярлыкъларындан бири 1925 сенесининъ экспедициясында Къапсихор коюнде Аджи Али эфенди адлы къартта булунгъан XVII асырнынъ орталарына аит олгъан 68 саифели поэманынъ эльязмасыдыр. Осман Акъчокъракълынынъ хаберине коре, Аджи Али эфенди, ишбу эльязманы экспедициягъа багъышлап ве сатып олмагъаны себебинден, О. Акъчокъракълы янындаки учъ практикант ярдымынен учъ-дѣрт саат ичинде эльязманынъ экинджи нухасыны япалар. Яни эльязманы толусынен язып кочюрелер. Кочюрийлген вариантыны О. Акъчокъракълы кене эльязманен къыяс этип чыкъа [6, с. 310–311]. Аслында эльязманынъ ольчюси 22x17 сантиметр олып 34 варакътан (68 саифеден) ибареттир. Бу эсер 17 баб (1892 сатыр). Эр бир сатыры 11 эждадыр. Мезкюр эльязманынъ 18 ве 61-нджи саифелеринде Джанмухаммеднинъ, яни поэма муэллифининъ ады кечмекте. Эсерде Къырым ханы II-нджи Ислям Герайнынъ Б. Хмельницкийге ватаныны къуртармакъ ичюн ярдымда булунгъаны акс этильмекте. Сонъундан, яни 1930 сенеси, бу эсернинъ къыскадан тарифлеме варианты украиндже оларакъ «Східний світ» журналында басыла. Языкълар олсун, поэманынъ къырымтатарджасы бир къач эльязы нухаларында олса да, бугуньде гъайып олгъан эсерлер сырасында булунмакъта.

1930-нджи сенелерининъ башында О. Акъчокъракълы НКВД хадимлерининъ тазыйгына огърай. 1934 сенеси ишинден бошатылгъан сонъ, сыгъынмагъа ер къыдырып, Бакуда яшагъан къыз къардашы Хатиджеге кете. Белли бир вакъыт анда яшай. Ама анда да иши юрюшмей.

Акъмесджитке къайтып мында «Комсомольская школа»да джогграфия оджасы оларакъ чалышмагъа башлай. 1937 сенеси апрель 5-ге хапс олуна. Къадыны Зѣhre ханымнынъ хатырасына коре, О. Акъчокъракълы хапс олундыгъы заман, сенелер девамында топлагъан кырымтатарларнен багълы юзьлердже кыйметли артефактлар, китаплар, эльязмалар ве юзьлердже зикыймет фотолар буюк оданынъ ортасына ерлештирилген эв сандыгъына толдурылып НКВД хадимлери тарафындан «вещдок» («вещественное доказательство») сыфатында алынып кетилди ве, табий, ъ этилди. О. Акъчокъракълы хапс олгъанджа, къадыны Зѣhre иле Акъмесджитнинъ «Больничный переулок» сокъагъында 4 номералы эвде яшай эди. Шу арада махкеме олунып УК РСФСРнинъ 58–6, 58–8, 58–11 маделери боюнджа «шпион-террорист» тешкилятынынъ азасы сыфатында ве совет акимиятини джебр иле девиреджегинде къабаатланып кършун джезасына махкум олуна. 1938 сенеси апрель 17-де бир чокъ дигер белли кырымтатар эдиплеринен берабер кършунгъа тизиле. Осман Акъчокъракълы 1999 сенеси июль 2-де Къырым Джумхуриети Прокуратурасынынъ Украинада 17.04.1991 сенеси илян этилген «Сиясий джеза кърбанларынынъ шереф ве хакъларыны иаде этюв» кърарына бинаэн реабилитация олунгъандыр.

Проф. А.А. Непомнящийнинъ чалышмасында базы нукъсанларны къайд этеджек олсакъ, китапта кюлланылгъан кырымтатарджа текстлерде базы хаталар кечмекте. Месея, О. Акъчокъракълынынъ 1906 сенеси Оренбургда нешир этилген «Къырым гъонджелери» китабы «Къырым чончелери» шеклинде берильмекте [с. 121, 122]. Козьге чалынгъан даа бир меракълы хата булунмакъта. Яни бир шахснынъ ады экиге болюнип, эки айры шахс киби кечмекте. Месея, Исмаил Феми Леманов бир ерде И. Леманов, даа бир ерде И. Фегми киби косътерильмекте [с. 45, 410]. Бу хата къайдан чыкъмакъта?! Белли олгъаны киби, о заманда Къырымнынъ бир чокъ ерлеринде догъгъан балларнынъ адлары текрарланмасын ве лагъап такъмагъа имкянлар олмасын дие балларгъа «экили ад» кююлмакъта эди. Месея, Бекир-Сыткъи (Чобанзаде), Осман-Нури (Акъчокъракълы), Умер- Феми (Ипчи), Асан-Сабри (Айвазов) Иште, бу ерде де Исмаил Феми Лемановнынъ «экили адыны» (Исмаил-Феми) эки киши оларакъ косътерильген. Ама бу хата муэллифининъ хатасы дегиль де, архив материалынынъ хатасы да олмакъ мумкюндир.

Умумен алгъанда, проф. А.А. Непомнящийнинъ чалышмасы гъает муим ве актуаль олып, кырымтатар эдебиятшынаслыгъы ве тарихи иле багълы тедкъикъатларда янъы имкянлар, яни архивлерде сакъланмакъта олгъан русча эпистолярининъ кырымтатар меселелеринен багълы

тедкьикъатлар ичюн де гъаает кыйметли ве муим олгъаныны косътер-мектедир.

ЭДЕБИЯТ

1. Непомнящий А.А. Восточный факультет. Неизвестные страницы крымоведения. Саратов: «Амират». 2021. 416 с.
2. Шакирдан Чобанзаде Бекир Сыдкъи эфендининъ нуткъу // Ветан хадими. 1906. № 18. июнь 9.
3. Чобанзаде Б. Хамд педеримизе // Терджиман. 1909. № 25. Июнь 16.
4. Мухбир. Бильдириу // Енъи дюнья. 1925, февраль 20.
5. Дмитриев Н. Грамматика принциптери меселелери // Янъи дюнья. 1934, октябрь 27, 28.
6. Акъчокъракълы О.А. Эсерлер топламы / Ред. и сост. И.А. Керимова. Акъмесджит: «Таврия». 2006. 320 с.
7. Акъчокъракълы О. Заглавные буквы (О переходе на латинский алфавит) // Терджиман. 1909. № 7.
8. Акъчокъракълы О. Чингене халкъы яхут ромпашал // Илери. 1928. № 3–4. С. 23–29.
9. Акъчокъракълы О. «Терджиман»нынъ мусафири (Москванынъ Шаркъ институтундан кельген мусафир – проф. А.Крымский) // Терджиман. 1915. № 204. Сентябрь 16.
10. Акъчокъракълы О. Къырымтатарларнынъ аскерлиги // Миллет. 1917, июнь 30.
11. Акъчокъракълы О. Ики муфтий // Миллет. 1917, июль 24.
12. Акъчокъракълы О. 35 йыл оджалыкъ курсюсинде (Ахмед Нуреддин акъкъында) // Енъи дюнья. 1923. № 85 (305). Сентябрь 11.
13. Акчокраклы Осман Нури. Избранные сочинения по истории, археологии, этнографии. Тертип Этиджилер: Непомнящий А.А., Кондратюк Г.Н., Сейдаметов Э.Х. Макъалелернинъ муэллифтери: И.А. Керим, А.А. Непомнящий, Г.Н. Кондратюк. Симферополь: «Форма», 2016. 216 с.
14. Гъафаров Б. Осман Асан-огълу Акъчокъракълы // Йылдыз. 1980. № 1. С. 155–160.
15. Акъчокъракълы О. Къырымда кучюк бир долашув // Енъи дюнья. 1924, октябрь 1.

О некоторых фрагментах монографии проф. А.А. Непомнящего «Восточный факультет»

Исмаил Керимов

(Институт истории им. Ш. Марджани АН РТ;
ГБОУВО РК «Крымский инженерно-педагогический
университет имени Февзи Якубова»)

Аннотация. Рецензия на монографию проф. А.А. Непомнящего «Восточный факультет. Неизвестные страницы истории крымоведения», изданную в саратовском издательстве «Амират» в 2021 году (объём 416 стр. с илл.). Рецензия касается в основном материалов, связанных с научной, творческой и общественной деятельностью известных крымскотатарских учёных Османа-Нури Асановича Акчокраклы (1879–1938) и Бекира-Сытки Вагаповича Чобанзаде (1893–1937). В рецензии отмечается, что несмотря на уже большое число изданных статей, монографий и хрестоматий относительно деятельности указанных ученых, имеется ещё масса интересных материалов, отложившихся в том числе в Государственном архиве Российской Федерации в Москве, которые детально с широким научным аппаратом использованы проф. А.А. Непомнящим в специальных очерках монографии.

Ключевые слова: Восточный факультет Крымского университета, высшее тюркологическое образование в Крыму в начале 1920-х годов, О. Акчокраклы, Б. Чобанзаде.

Для цитирования: Керимов И.А. Профессор А.А.Непомнящийнинь «Восточный факультет» китабынынъ базы кысымлары хусусында фикирлер // Крымское историческое обозрение. 2022. Т. 9, № 1. С. 215–231. DOI: 10.22378/ki0.2022.1.215-231

Сведения об авторе: Керимов Исмаил Асанович – доктор филологических наук, профессор, директор Научно-исследовательского института крымскотатарской филологии, истории и культуры этносов Крыма, ГБОУВО РК «Крымский инженерно-педагогический университет имени Февзи Якубова» (295015, Учебный пер., 8, Симферополь, Российская Федерация); ведущий научный сотрудник Крымского научного центра Института истории им. Ш. Марджани АН РТ (420111, ул. Батурина, 7А, Казань, Российская Федерация); alimes@mail.ru

About some fragments of the monograph by Professor A.A. Nepomnyashchy “Oriental Faculty”

Ismail Kerimov

*(Marjani Institute of History of the Tatarstan Academy of Sciences;
Fevzi Yakubov Crimean Engineering and Pedagogical University)*

Abstract. Review of the monograph by Professor A.A. Nepomnyashchy “Oriental Faculty” is given in the article. Unknown pages on history of the Crimean studies, published in the Saratov publishing house “Amirat” in 2021 (volume includes 416 pages with fig.) are also revealed. The review mainly concerns materials related to the scientific, creative and social activities of famous Crimean Tatar scientists Osman-Nuri Asanovich Akchokrakly (1879–1938) and Bekir-Sytka Vagapovich Chobanzade (1893–1937). The review notes that despite of the already existing large number of published articles, monographs and anthologies concerning the activities of those scientists, there are still a lot of interesting materials stored, including in the State Archive of the Russian Federation in Moscow, which are used in detail with a wide scientific apparatus by Prof. A.A. Nepomnyashchy in special essays of the monograph.

Keywords: Oriental Faculty of the Crimean University, higher theological education in the Crimea in the early 1920 s., O. Akchokrakly, B. Chobanzade.

For citation: Kerimov I.A. About some fragments of the monograph by Professor A.A. Nepomnyashchy “Oriental Faculty”. *Krymskoe istoricheskoe obozrenie=Crimean Historical Review*. 2022, vol. 9, no. 1, pp. 215–231. DOI: 10.22378/kio.2022.1.215-231 (In Crimean Tatar)

REFERENCES

1. Nepomnyashchij A.A. *Vostochnyj fakul'tet. Neizvestnye stranicy Krymoveneniya* [Oriental Faculty. Unknown pages of the Crimean Studies]. Saratov: “Amirat”. 2021. 416 p. (In Russian)
2. *Shakirdan Chobanzade Bekir Sydk'i efendinin" nutk'u* [“Speech of B. Chobanzade Efendi”]. *Vetan hadimi* [Servant of the People]. 1906. No. 18. June 9. (In Crimean Tatar)
3. *Chobanzade B. Hamd pederimize* [Glory to our fathers]. *Terjiman* [Translator]. 1909. No. 25. June 16. (In Turkic)
4. Muhbir. *Bil'diryuv* [Notification]. *En'i dyun'ya* [A new world]. 1925. February 20. (In Crimean Tatar)
5. Dmitriev N. *Grammatika principiari meseleleri* [Questions of the principles of grammar]. *En'i dyun'ya* [A new world]. 1934. October 27, 28. (In Crimean Tatar)

6. Ak"chok"rak"ly O. A. *Eserler toplamy* [Collection of works]. Editor and compiler I. A. Kerimov. Akmesjit: "Tavria". 2006. 320 p. (In Crimean Tatar)
7. Ak"chok"rak"ly O. *Zaglavnye bukvy* [*Capital letters*. About transition to the Latin alphabet]. *Terjiman* [Translator]. 1909. № 7. (In Russian-In Turkic)
8. Ak"chok"rak"ly O. *CHingene halk"y yahut rompashal* ["Rompashal" or about our Gypsies]. *Ileri*. 1928. No. 3–4. Pp.23–29. (In Crimean Tatar)
9. Ak"chok"rak"ly O. "*Terzhiman"nyn" musafiri* (Moskvanyyn "*Shark*" *institutyndan kel'gen musafir – prof. A. Krymskij*) [Guest from Moscow. About Prof. A. Krymsky]. *Terjiman* [Translator]. 1915. No. 204. September 16. (In Turkic)
10. Ak"chok"rak"ly O. *K"yrymtatarlarnyn" askerligi* [Military service of the Crimean Tatars]. *Millet* [People]. 1917. June 30. (In Crimean Tatar)
11. Ak"chok"rak"ly O. *Iki muftij* [Two muftis] *Millet* [People]. 1917. July 24. (In Crimean Tatar)
12. Ak"chok"rak"ly O. *35 jyl odzhalyk" kursyusinde* (Ahmed Nureddin ak"k'ynda) [Ahmed Nureddin. 35 years on the service to education]. *En"i dyun'ya* [A new world]. 1923. № 85 (305). September 11. (In Crimean Tatar)
13. Akchokrakly Osman Nuri. *Izbrannye sochineniya po istorii, arheologii, etnografii* [Selected works on history, archeology, ethnography]. Compiled by: Nepomnyashchy A.A., Kondratyuk G.N., Seidametov E.H. Makalelernin muellifleri: I.A. Kerim, A.A. Nepomnyashchy, G.N. Kondratyuk. Simferopol: "Form", 2016. 216 p. (In Russian)
14. G"afarov B. Osman Asan-og"lu Ak"chok"rak"ly [Osman Asan-oglu Akchokrakily]. *Jyldyz* [Star]. 1980, No. 1, Pp. 155–160. (In Crimean Tatar)
15. Ak"chok"rak"ly O. *K"yrymda kuchyuk bir dolashuv* [A small tour of the Crimea]. *En"i dyun'ya* [A new world]. 1924. October 1. (In Crimean Tatar)

About the author: Kerimov Ismail Asanovich – Dr. Sci. (Philology), Professor, Director of the Scientific Research Institute of the Crimean philology, history and culture of the Crimean ethnos, Fevzi Yakubov Crimean Engineering and Pedagogical University (295015, Uchednyy lane, 8, Simferopol, Russian Federation); Leading Researcher of the Crimean Scientific Center, Marjani Institute of History of the Tatarstan Academy of Sciences (420111, Baturin Str., 7A, Kazan, Russian Federation); alimes@mail.ru